

УДК 631.95+006.83

Шкабара Т.Л.
*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри товарознавства,
маркетингу та комерційної логістики
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Остапенко А.Ю.
*кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економіки
і політики аграрних перетворень
ДУ «Інститут економіки і прогнозування
Національної академії наук України»*

КРИТЕРІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЧИСТОТИ АГРАРНОГО ПРОДУКТУ

Розглядаються питання забезпечення умов виробництва в Україні екологічно чистої продукції. Відображається складність екологічної ситуації в Україні в цілому, зокрема в аграрному секторі. Висвітлюється необхідність різноспрямованих підходів до мінімізації аграрних екологічних ризиків. Розглядається доцільність направлення державної аграрної політики України в русло екологічних пріоритетів і високих соціальних стандартів. Обґрунтовуються принципи і параметри екологічності аграрної продукції, їх практичне застосування в доступній формі як для аграрного товаровиробника, так і для споживача. Пропонуються стратегії реагування на ринкові аграрні зміни і передбачення «агроіндикаційних реакцій» на різних рівнях. Розглядаються принципи і можливості переведення системи аграрного господарювання в русло екологічних пріоритетів.

Ключові слова: агроекологічні процеси, сільські території, індикаційні ознаки, екологічно чисті харчові продукти, екологічні ризики.

Шкабара Т.Л., Остапенко А.Ю. КРИТЕРИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЧИСТОТЫ АГРАРНОГО ПРОДУКТА

Рассматриваются вопросы обеспечения условий производства в Украине экологически чистой продукции. Отображается сложность экологической ситуации в Украине в целом, в частности в аграрном секторе. Освещается необходимость разнонаправленных подходов к минимизации аграрных экологических рисков. Рассматривается целесообразность направления государственной аграрной политики Украины в русло экологических приоритетов и высоких социальных стандартов. Обосновываются принципы и параметры экологичности аграрной продукции, их практическое применение в доступной форме как для аграрного товаропроизводителя, так и для потребителя. Предлагаются стратегии реагирования на рыночные аграрные изменения и предсказания «агроиндикационных реакций» на разных уровнях. Рассматриваются принципы и возможности перевода системы аграрного хозяйствования в русло экологических приоритетов.

Ключевые слова: агроэкологические процессы, сельские территории, индикаторные признаки, экологически чистые продукты питания, экологические риски.

Shkabara Tetyana, Ostapenko Anna. CRITERIA OF SUPPORT OF ENVIRONMENTAL CLEANLINESS OF AGRICULTURAL PRODUCT

The issues of ensuring the conditions for the production of environmentally friendly products in Ukraine are considered. The complexity of the ecological situation in Ukraine as a whole, and in particular in the agricultural sector, is shown. The necessity of multidirectional approaches to minimize the agrarian ecological risks is highlighted. The expediency of directing the state agrarian policy of Ukraine into the line of environmental priorities and high social standards is considered. To do this, from the positions of the governing institutions of the agrarian sector of Ukraine, it is necessary to coordinate work, to form effective management mechanisms, ensuring implementation of the state agricultural policy, strategies of sustainable agrarian development. The principles and parameters of environmental friendliness of agrarian products and their practical reflection are substantiated. From the commercial point of view, it is a question of the need and ability to meet the requirements of modern consumers with simultaneous competitive advantages for domestic agrarian commodity producers, in particular, based on the formation of the needs of the domestic market in environmentally friendly products and the prospects of its exit to the relevant European markets. Strategies for responding to market agrarian changes and foreseeing of "agroindicative reactions" at different levels are offered. The principles and possibilities of transferring the system of agrarian economy into the channel of environmental priorities are considered. The prospects of ecological reproduction of territories, complex development of rural areas, diversification of agricultural activity in Ukraine are determined. The emphasis is done on the possibilities of introducing a system of criteria for environmental cleanliness of the domestic agricultural product. The necessity of developing real environmental initiatives in Ukraine based on modern ecological management system is argued.

Keywords: agro-ecological processes, rural areas, indicative features, ecologically clean food, ecological risks.

Постановка проблеми. Різнострамовані аспекти, пов'язані з перспективами виробництва в Україні екологічно чистої аграрної продукції, відображають сучасні ринкові потреби, що важливо як на комерційному рівні, так і з позицій прогресивного розвитку вітчизняного суспільства. Ходи екологічного відтворення за показниками динамічної рівноваги в процесі аграрного господарювання є необхідною передумовою розвитку сільського господарства України, можливостей виходу його на нові рівні. Площини екологічно спрямованого аграрного розвитку – агропромислові, економічні, комерційні, соціальні – тісно інтегрують між собою та потребують відповідного впорядкування за структурними й функціональними компонентами, що на сьогодні визначає стратегічні цілі вітчизняного аграрного виробництва та вимагає розробки дієвих тактичних механізмів до практичного використання. У відповідності до зазначеного перспективними, на авторську думку, є нові підходи, зокрема на основі розробки таких екологічних показників, що легко відтворюються в просторі та часі – індикаторів ступеня екологічності в широкому суспільному розумінні та вузькому агроекологічному відбитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переведення системи аграрного господарювання України в русло екологічних пріоритетів відображає сучасні соціально-економічні завдання, є актуальним із різновекторних позицій, що підтверджує значна кількість авторських досліджень. Окремими науковцями й науковими школами пропонуються пріоритетні напрями інноваційної діяльності аграрній сфері, так Ю.О. Лупенко [1] розглядає стратегії розвитку сільського господарства України на період до 2020 року на основі розбудови конкурентоспроможного, стабільного й прогнозованого у тенденціях сільського господарства; О.В. Лаврук [2] пропонує механізми розвитку аграрних підприємств на основі врахування елементів внутрішньої та зовнішньої мотивації, використання відповідних методів та інструментарію; В.С. Дієсперов [3] обґрунтовує окремі напрями забезпечення ефективного розвитку сільських територій; В.Ф. Дрозда, М.О. Кочерга [4] пропонують стратегію розвитку аграрних технологій на основі збереження видового рослинного й тваринного різноманіття, оптимізацію видового різноманіття агроландшафтів. А.Є. Кернична [5] аналізує досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері та можливості використання його в Україні тощо. Водночас, невіршеними залишаються питання

щодо розробки індикаційних критеріїв екологічної чистоти аграрного продукту та їх відтворення в умовах вітчизняного ринку.

Постановка завдання. Одним із вагомих аспектів до агроекологічного розвитку сільського господарства України є обґрунтування принципів та параметрів екологічності аграрної продукції, їх практичне застосування у доступній формі як для аграрного товаровиробника, так і для споживача. Йдеться про перспективи опрацювання окремих груп екологічних показників, що відображають екологічну якість на таких рівнях: 1. кінцевого аграрного продукту; 2. процесів агроекономічного виробництва; 3. екологічного відтворення аграрних територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідним соціально-економічним завданням щодо виробництва екопродукції, як засвідчує досвід значної кількості європейських країн, є задоволення споживчого попиту в харчових продуктах високого рівня якості та безпечності. Одночасно це відображає сучасні платформи в рамках концепцій «здорове харчування» та «здоров'я нації». При цьому, першочергові рішення підвищення рівня здоров'я населення слід реалізувати в контексті цільових державних програм. З комерційних позицій йдеться про необхідність та можливість задоволення вимог сучасного споживача з одночасними конкурентними перевагами для вітчизняних аграрних товаровиробників, зокрема на основі формування потреб внутрішнього ринку в екологічно чистій продукції та перспектив її виходу на відповідні європейські ринки. Важливо розробити екологічні стратегії реагування на ринкові зміни й передбачити зворотні «індикаційні реакції» на рівні окремих аграрних інституцій з урахуванням пропозицій міжнародних організацій відповідного спрямування – ЄС, СОТ, ВООЗ, ФАО та інших.

Нагальним до ринкового вирішення в Україні є обґрунтування підходів до виробництва екологічно чистої аграрної продукції та визначення реальних можливостей їх практичного виконання на рівні окремих аграрних господарств. Для цього з позицій керівних інституцій аграрного сектора України слід координувати роботу, формувати дієві механізми управління, забезпечуючи реалізацію державної аграрної політики, стратегії сталого аграрного розвитку:

– екологічні площини: урахування складності екологічної ситуації, що пов'язано з використанням застарілої техніки, енерго- та ресурсоемних технологій, зростання кількості забруднюючих речовин тощо;

– економічні площини: виробництво екологічно чистої продукції підпадає під значну кількість комерційних ризиків – недостатність матеріальних та фінансових ресурсів, низький рівень доходів вітчизняних аграрних товаровиробників, складні умови конкуренції з аналогічною імпоротною продукцією тощо;

– соціальні площини: визначають перспективи екологічного відтворення територій та комплексного розвитку сільської місцевості, на цій основі диверсифікувати сільськогосподарську діяльність.

Агропромислове виробництво аграрної продукції рівня екологічної чистоти в Україні є одночасно стратегічною метою ринкового розвитку та тактичним інструментарієм до вдосконалення соціально-економічної сутності сільського господарювання на нових екологічних засадах. Практично важливо розвивати сучасні критерії екологічності як самого процесу виробництва, так і багаторівневих ознак екологічності аграрної продукції. У відповідності до цього, на нашу думку, методологічним інструментарієм будуть слугувати нові критерії екологічної чистоти як кінцевого аграрного продукту, так і всіх дотичних аспектів до його створення й доведення до кінцевого споживача. Авторське бачення забезпечення відповідних процесів на основі індикаційних ознак та критеріїв екологічності відображено на схемі (рис. 1).

Процеси аграрного виробництва апіорі супроводжуються сукупністю екологічних ризиків й, відповідно, визначають значну кількість незворотних явищ у культурі аграрного господарювання. Як відомо, аграрна цивілізація постійно спричиняє зростаюче навантаження на довкілля: формуються нові аграрні екосистеми, модифікуються існуючі

природні ландшафти й територіальні комплекси з їх устоялим біорізноманіттям живих організмів, порушуються матеріальні й енергетичні потоки в межах окремих агроекосистем, змінюється структура земельних фондів, устрій землекористування та землевідновлення тощо, як наслідок – знижується природний потенціал відновлення екосистем.

Екологічні процеси в умовах вітчизняного аграрного господарювання є за багатьма позиціями невірноваженими, відповідно, виникає значна кількість агроекологічних диспропорцій, пов'язаних із накопиченням значної кількості проблем – забруднення аграрних територій, виснаження та деградація ґрунтів, зменшення природного біорізноманіття та інші. Доцільно акцентувати увагу до кореляційних екологічних взаємодій в системі «ґрунт-повітря-водорослина» й на основі цього розглядати антропогенне забруднення основних природних середовищ в процесах аграрного господарювання як першооснову до потрапляння небезпечних речовин фізичного, хімічного, біологічного тощо походження у рослинну сировину й надалі за трофічними ланцюгами – у тваринну сировину та готову аграрну продукцію.

У відповідності до розглянутих екологічних дисбалансів у культурі ведення вітчизняного аграрного господарювання доцільно констатувати необхідності різноспрямованих підходів до мінімізації екологічних ризиків й переходу на сучасні інноваційні засади, що дозволить ефективно поєднати екологічні, економічні, технічні й соціальні складові та одночасно буде формувати індикаційні ознаки екологічності аграрного продукту на рівні споживчого сприйняття. Прикладом для України щодо суттєвого удосконалення аграрного господарювання є значна

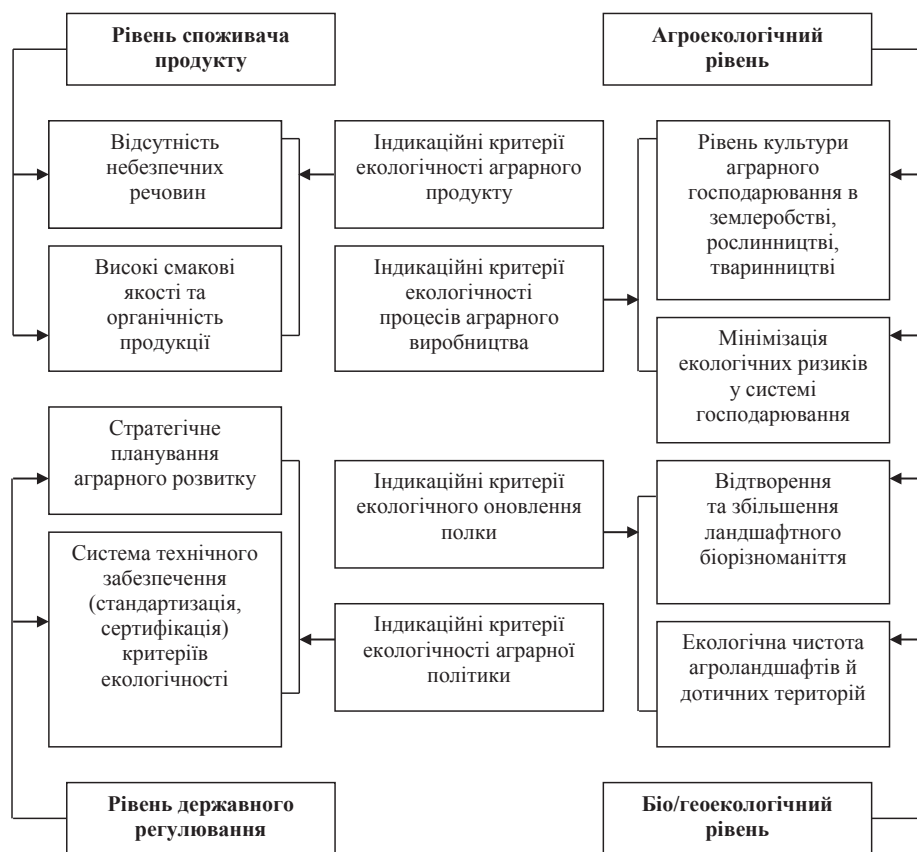

Рис. 1. Формування індикаційних критеріїв екологічного спрямування аграрного виробництва

Джерело: розроблено авторами

кількість розвинених європейських країн, де практично реалізується екологічно досконала культура ведення агропромислового виробництва, практичним виявом якої, з одного боку, є високоякісні харчові продукти масового виробництва, зокрема споживачам пропонується «еталонна» екопродукція з максимально виявленими властивостями натуральності продукту, з іншого боку – відтворюються до наступного використання екологічні параметри аграрних господарств.

Культура виробництва екологічно чистої продукції є технічно й технологічно складним процесом, до якого задіяні достатньо різноманітні компоненти, насамперед біологічного, географічного та іншого спрямування. Останні є складним контрольованими в загальних управлінських процесах агропромислового виробництва. Для прикладу, йдеться про природно-кліматичні зміни, що супроводжують агроекоекологічні процеси та спричиняють суттєвий вплив на основні аграрні цикли [6]. Сьогодні в системі вітчизняного рослинництва під впливом кліматичних змін відбуваються зміни пропорцій у структурі сільськогосподарських угідь. Як наслідок, зменшуються площі природних екосистем, таких, як сіножаті, перелоги, чагарники, луки, багаторічні насадження та інших природних комплексів. У галузі тваринництва спостерігається зменшення поголів'я тварин, що у свою чергу супроводжується зменшенням площ пасовищ. Результатом таких процесів є зменшення природного біорізноманіття на відповідних сільськогосподарських територіях. Одночасно, спрацьовують природні «компенсаційні механізми», наслідком дії яких є процеси непропорційного розвитку шкідників сільськогосподарських культур, комах, бур'янів тощо. Такі явища посилюються при природних аномаліях (посухи, повені), які з певною періодичністю супроводжують аграрне господарювання в сучасних умовах кліматичних змін.

Виробництво екологічно чистої продукції за технологічними ознаками має певні особливості, що спричиняє складні екологічні наслідки. Для прикладу, система органічного виробництва, зокрема в рослинництві, базується на відмові від використання хімічних речовин – мінеральних добрив, засобів обробітку ґрунтів, догляду за культурами тощо, як це передбачено міжнародною практикою. Одночасно, в процесах вегетації та одержання урожаю рослини виносять із ґрунтів азот, фосфор, калій, відповідно необхідним є їх компенсаційне повернення. На практиці, в багатьох випадках неконтрольованими є процесами відновлення ґрунтів, збереження біогеохімічної рівноваги, що ускладнює в подальшому використання таких земельних комплексів із зазначеною метою.

За вищезазначених обставин виробництво екологічно чистої продукції в Україні вимагає певного контролювання як на державному рівні (через систему технічного забезпечення та нагляду – забезпечення процесів стандартизації, сертифікації, управління якістю/безпеністю аграрної продукції), так і зі сторони сільської громади відповідного територіального розміщення, регіональних громадських організацій тощо. Це у свою чергу визначає необхідність системних екологічних підходів як до розвитку фермерського господарювання (або більш крупних угруповань, для прикладу, агрохолдингів) на засадах екологічної чистоти, так і до формування нових відносин у сільській місцевості, що мають базуватися на практичному використанні територіальних екологічних переваг.

Ми пропонуємо авторські підходи – індикаційні ознаки на агроекоекологічному рівні та їх застосування до визначення ступеня екологічного оновлення сільськогосподарських територій, задіяних до вирощування екологічно чистої аграрної продукції після кожного вегетаційного періоду:

- використання селекційного-генетичного матеріалу першого покоління;
- обов'язковість сівозмін відповідних рослинних культур;
- застосування захисних технологій обробітку ґрунту, недопустимості окремих видів його обробітку під час природних аномалій і кліматичних дисбалансів;
- рекреація територіальних аграрних земельних комплексів у різних формах та з використанням різних засобів;
- збільшення природного різноманіття дикорослої флори, що територіально супроводжує аграрні екосистеми тощо.

У напрямі, що розглядається, йдеться про необхідність розробки в Україні реальних екологічних ініціатив через впровадження сучасної системи екологічного менеджменту на рівні окремих вітчизняних аграрних підприємств. Агроекоекологічні проекти повинні враховувати прогресуючі тенденції до виробництва екологічно чистої аграрної продукції, з іншого боку – відображати реальний стан окремих господарств, обґрунтовувати доцільність їх спеціалізації, одночасно визначаючи екологічні «позитиви» та «негативи» за умов практичної реалізації перспективних напрямів розвитку, оптимізації взаємодії господарських та природних компонент та інші аспекти [7].

Важливо визначити й закріпити на перспективу взаємозалежні екологічні й соціальні мотивації у стратегічній аграрній політиці України. Аграрна політика, що безпосередньо відображає реалії функціонування аграрного сектора, сьогодні ґрунтується на загальних соціально-економічних пріоритетах. У той же час, на нашу думку, аграрна політика має бути більш прикладною, зокрема, повинна враховувати географічні, природно-кліматичні та ресурсні особливості окремих аграрних господарств, регіонів й інших територіально-адміністративних одиниць. Крім того, необхідним є забезпечення (із використанням різних механізмів державного/регіонального регулювання) належного рівня доходів вітчизняних виробників екологічно чистої аграрної продукції та можливостей їх подальшої роботи в даному напрямі.

Механізми реалізації вітчизняної аграрної політики слід адаптувати у відповідності до завдань, пов'язаних із процесами екологізації агропромислового виробництва, виготовленням екологічно чистої аграрної продукції та ефективним доведенням її до споживача в конкурентному ринковому середовищі. Так, важливим завданням на національному рівні є розробка й використання уніфікованих критеріїв екологічності, регуляторних процедур забезпечення необхідного рівня екологічної безпеки аграрної сировини, матеріалів, технологічних процесів та готової аграрної продукції. Йдеться про стратегічні перспективи забезпечення регламентованих показників екологічності на кожному із етапів аграрних виробничих циклів в Україні з одночасною розробкою відповідних індикаційних ознак екологічності процесів створення, зберігання, споживання аграрного продукту та можливостей відтворення зазначених процесів у подальшому.

Ми пропонуємо уніфіковані індикаційні критерії до визначення відповідності готового аграрного

продукту, що позиціонується як екологічно чистий, агроекологічним вимогам:

– ступінь екологічної чистоти основних природних сфер, задіяних до виробництва аграрної продукції – атмосферного повітря, ґрунтових вод, ґрунтів тощо;

– дотримання агротехнічних норм та правил на усіх етапах агровиробництва, відповідність технологічних процесів стандартизованим вимогам;

– екологічна чистота аграрного продукту – відсутність небезпечних речовин у сировині/продукті;

– повнота маркувальної інформації про екологічну чистоту продукту з обов'язковим зазначенням його територіального походження, умов та технологій виробництва, адреси товаровиробника/дистриб'ютора, компонентного та хімічного складу продукту, підтвердження відповідності, пропозицій до можливого вживання тощо.

Обов'язковим доповненням до вищезазначеного є підвищення рівня споживчої культури населення України, правової обізнаності споживача аграрного продукту, знання своїх прав у царині якості та безпечності харчових продуктів. Зазначене буде можливим за умов спрямування аграрної політики держави в русло формування нової агроекологічної культури й культури споживання як взаємодоповнюючих, створення умов для розвитку екологічних цінностей суспільства з урахуванням вище запропонованих рівнів екологічного спрямування аграрного товарного виробництва та споживання.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження перспектив виробництва в Україні аграрної продукції рівня екологічної чистоти відображає важливість розробки чітких критеріїв відображення екологічних підходів до системи вітчизняного господарювання в цілому та за окремими індикаційними ознаками, зокрема – екологічного забезпечення, оновлення, відтворення агроекологіч-

них систем. Це має знайти своє віддзеркалення на різних рівнях та втілитись у сучасній аграрній політиці держави, що буде орієнтована на поєднання формалізованих процесів державного регулювання, враховувати незалежність розвитку сільських територій та підтримувати активність відповідних громадських структур.

Перспективи подальших наукових досліджень у даному спрямуванні ми пов'язуємо із розробкою й практичним впровадженням систем управління якістю (СУЯ) та безпечністю продукції за міжнародними принципами (НАССР) на вітчизняних аграрних підприємствах, що дозволить врахувати особливості саме аграрного господарювання як складної агроекологічної системи із значною кількістю контрольованих та неконтрольованих чинників, сумуючих показників агроекологічних навантажень на довкілля.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України. Економіка АПК. 2014. № 12. С. 5–11.
2. Лаврук О.В. Формування мотиваційного механізму розвитку аграрних підприємств. Економіка АПК. 2014. № 12. С. 84–90.
3. Дієсперов В.С. Використання земельних ресурсів сільських територій. Економіка АПК. 2014. № 11. С. 48–56.
4. Дрозда В.Ф., Кочерга М.О. Збереження видового рослинного та тваринного різноманіття – стратегія розвитку аграрних технологій в Україні. Екологічний вісник. 2015, березень-квітень. С. 23–24.
5. Кернична А.Є. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері у контексті євроінтеграції. Інвестиції: практика і досвід. 2013. № 24. С. 152–156.
6. Остапенко А.Ю., Шкабара Т.Л. Еколого-економічні складові розвитку аграрного сектора економіки України в умовах кліматичних змін. Збалансоване природокористування. № 2. 2014. С. 40–44.
7. Остапенко А.Ю. Агроекологічні ініціативи в умовах зміни клімату. Агросвіт. 2014. № 12. С. 8–13.